

Apvienoto Nāciju Organizācijas Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām 12. pants

Pētījums par atbalstītās lēmumu pieņemšanas modeļiem¹

*Džeordžiana George, Resursu centra cilvēkiem ar garīgiem traucējumiem „ZELDA”
(Latvija) pētniece²*

¹ No angļu valodas pēc RC ZELDA pasūtījuma tulkojusi Daiga Meldere, Ievas Leimanes-Veldmeijeres redakcijā.

² Šo pētījumu ir finansējusi Atvērtās sabiedrības institūta Cilvēktiesību un pārvaldes dotāciju programma, kā arī daļēji sponsorējis Centrāleiropas Universitātes (Budapešta) fonds (CEUBPF). Šajā pētījumā aprakstītajās tēzēs tiek pausts autores personīgais uzskats, kas var atšķirties no abu finansējošo institūciju uzskatiem.

Saturs

Ievads	3
Tiesību aktu un politikas piemērošana Konvencijas 12. pantam	4
Anglijas un Velsas Likums par rīcībspēju	7
Atbalstītā lēmumu pieņemšana Kanādā	9
Rīcībspējas vērtēšanas principi Kanādā	15
Nākotnes pilnvarojums (iepriekš paustā griba) un gribas deklarācija	17
Kas jāņem vērā, veidojot nākotnes pilnvarojumus	21

Ievads

Šī pētījuma tapšanas iemesls bija 2010. gada 28. janvārī Latvijā ratificētā ANO Konvencija par personu ar invaliditāti tiesībām (turpmāk tekstā — Konvencija). Lai izprastu Konvencijas 12. panta (Vienlīdzīgas tiesībspējas atzīšana) nozīmi un to, kā vislabāk šos noteikumus ieviest praksē, ir jāveic situācijas izpēte gan nacionālā, gan starptautiskā līmenī. Šim nolūkam pētījumā tiek analizēti labākie rīcībspējas institūta likumdošanas piemēri (2005. gada Anglijas un Velsas Garīgo spēju likums), atbalstītā lēmumu pieņemšana un rīcībspējas vērtēšanas likumdošana Kanādā (Manitobas, Britu Kolumbijas, Albertas un Ontario jurisdikcijās) un aplūkoti aktuālie jautājumi par nākotnes pilnvarojuma attīstību un lomu garīgās veselības jomā, balstoties uz Amerikas Savienoto Valstu, Apvienotās Karalistes un Skotijas piemēriem.

Šī pētījuma mērķis nebija noteikt, kuras valsts piemērs attiecībā uz Konvencijas 12. panta ievērošanu ir vispareizākais. Šāda valsts nemaz nepastāv; tās jurisdikcijas, kuras ir pieņēmušas atbalstītās lēmumu pieņemšanas likumus un politikas, joprojām tiek pilnveidotas. Turklāt tas, vai un cik lielā mērā citu valstu piemēri ir noderīgi Latvijas situācijai, ir diskutējams jautājums, kuram jāpievēršas atbildīgi.

Minētā iemesla pēc tālāk rakstūtais ir jāuztver kā brīvs pētījums, kurā iekļautā informācija jebkurā gadījumā var būt noderīga visām iesaistītajām pusēm, kas interesējas par ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām 12. panta ieviešanu ir atbildīgas par šo procesu.

Tiesību aktu un politikas piemērošana Konvencijas 12. pantam

Konvencijas 12. pants (vienlīdzīgas tiesībspējas atzīšana) nosaka, ka personām ar invaliditāti ir tiesības uz viņu tiesībspējas atzīšanu un ka viņām līdzvērtīgi ar citiem ir rīcībspēja. Tas paredz tiesības uz atbalstu rīcībspējas īstenošanā, kā arī nosaka, ka ir jāveido mehānismi, un kas aizsargā personu rīcībspējas ierobežošanas/atņemšanas procesā, kā arī novērš ļaunprātīgu izmantošanu, kas varētu rasties atbalstītās lēmumu pieņemšanas procesā. 12. pants arī garantē personām ar invaliditāti tiesības iegūt un mantot īpašumu un aizliedz tā patvaļīgu atņemšanu, tiesības pārvaldīt savas finanšu lietas, kā arī iespēju iegūt un izmantot banku aizdevumus, hipotekāros un citus kredītus.³

Lai harmonizētu tiesību aktus un politiku ar 12. panta prasībām, ir jāveic vairāki pasākumi: jāpārskata rīcībspējas definīcija atbilstoši jaunākajām likumdošanas tendencēm (I), jāveic saprātīgi pielāgojumi attiecībā uz rīcībspējas īstenošanu (II), jāreformē aizvietojošās lēmumu pieņemšanas sistēma (III) un jāievieš atbalstītās lēmumu pieņemšanas sistēma (IV).

I

Kā rāda Apvienotās Karalistes piemērs attiecībā uz rīcībspējas tiesisko regulējumu, galvenie progresīvas likumdošanas elementi ir: rīcībspējas prezumpcija, nepārprotama norāde par to, ka rīcībspēja ir tieši saistīta ar konkrēto lēmumu, un prasība, lai pirms tiek skatīts jautājums par rīcībspējas noteikšanu, tiktu izmantotas visas alternatīvas, kuras varētu palīdzēt cilvēkiem ar garīgiem traucējumiem pieņemt lēmumus patstāvīgi.⁴

³,1. Dalībvalstis atkārtoti apstiprina, ka personām ar invaliditāti visur ir tiesības uz viņu tiesībspējas atzīšanu.

2. Dalībvalstis atzīst, ka personām ar invaliditāti līdzvērtīgi ar citiem ir rīcībspēja visās dzīves jomās.

3. Dalībvalstis veic nepieciešamos pasākumus, lai personām ar invaliditāti nodrošinātu tā atbalsta pieejamību, kas tām varētu būt nepieciešams, īstenojot savu rīcībspēju.

4. Dalībvalstis nodrošina, ka visi ar rīcībspējas īstenošanu saistītie pasākumi paredz atbilstošas un efektīvas garantijas, lai saskaņā ar starptautisko cilvēktiesību aktiem nepieļautu ļaunprātīgu izmantošanu. Šādām garantijām ir jānodrošina, ka, veicot ar rīcībspējas īstenošanu saistītos pasākumus, tiek ievērotas attiecīgās personas tiesības, griba un izvēle, netiek pieļauti interešu konflikti un ietekmes ļaunprātīga izmantošana, tie ir samērīgi un atbilstoši konkrētās personas apstākļiem, tos piemēro pēc iespējas īsāku laiku un regulāri pārbauda kompetenta, neatkarīga un objektīva iestāde vai tiesas instance. Šīm garantijām ir jābūt proporcionālām tam, cik lielā mērā šie pasākumi skar konkrētās personas tiesības un intereses.

5. Ievērojot šī panta noteikumus, dalībvalstis veic atbilstošus un efektīvus pasākumus, lai personām ar invaliditāti nodrošinātu vienlīdzīgas tiesības iegūt īpašumu vai to mantot, kontrolēt savas finanšu lietas un vienlīdzīgi izmantot banku aizdevumus, hipotekāros kredītus un citus finanšu kreditēšanas veidus, un nodrošina, ka personām ar invaliditāti netiek patvaļīgi atņemts to īpašums.”

⁴ 2005. gada Anglijas un Velsas Likums par rīcībspēju (The Mental Capacity Act 2005), <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2005/9/contents>.

II

Saprātīgs pielāgojums rīcībspējas kontekstā ir divvirzienu process: viens virziens ir nodrošināt pielāgojumus patstāvīgas lēmumu pieņemšanas statusam⁵, otrs - nodrošināt pielāgojumu atbalstītas lēmumu pieņemšanas statusam⁶. Pirmais solis ir nodrošināt komunikācijas pieejamību saskaņā ar Konvencijas 9. pantu (pieejamība) un 21. pantu (vārda un uzskatu brīvība un pieeja informācijai)⁷. Tas nozīmē, ka visām iestādēm, kurās personas ar invaliditāti var īstenot savu rīcībspēju (piemēram, ārsta kabinets, bankas, notariāti, tiesu un cietumu sistēmas u.c.), ir jāizveido un regulāri jānodrošina kvalitatīvi pakalpojumi, kas pielāgoti rīcībspējas īstenošanai.

Dažos gadījumos, kad personas ar invaliditāti atbilst rīcībspējas kritērijiem, pilnīgi pietiek ar pasākumiem, kas nodrošina sistemātisku pieejamību, tomēr daudziem būs nepieciešamas individuālas atbalsta sistēmas atbilstoši viņu konkrētajām vajadzībām.⁸

Šī mērķa sasniegšanai 12. pants nodrošina pamatu pozitīva likuma izveidei, kas rada individuālas tiesības uz atbalstīto lēmumu pieņemšanu. Šādā tiesiskā regulējumā ir jāiekļauj atbalstītās lēmumu pieņemšanas skaidrojums un jāuzskaita atbalsta sniedzēju un atbalsta saņēmēju galvenie uzdevumi, pienākumi un tiesības. Ir jāizveido regulējums, kurš padarītu visa procesu caurskatāmu, tādējādi garantējot iespēju pārskatīt atbalsta sniedzēju lēmumus un darbības.⁹ Formāla atbildība galvenokārt ir nepieciešama tādās situācijās, kā, piemēram, personas gribas paušana un interpretēšana, finanšu resursu administrēšana.

12. panta prasības savienojumā ar 2. pantu¹⁰ ir vadošas, vērtējot saprātīgu pielāgojumu attiecībā uz rīcībspēju.¹¹ M. Bahs nosauc šāda vērtējuma elementus:

⁵ Asistētās lemtspējas gadījumā personai piemīt spēja izvērtēt lēmumu un dažādas ar to saistītās iespējas. Citiem vārdiem sakot, šī persona ir spējīga iziet rīcībspējas novērtējuma pārbaudi.

⁶ Michael Bach, *Supported Decision Making- Lessons from Canada*, <http://www.inclusion europe.org/documents/EiA07-Bach.pdf>.

⁷ Saskaņā ar 21. pantu komunikācija ietver sevī “valodas, teksta izcelšanu, Braila raksta, taktilo komunikāciju, palielinātu drukas formātu, pieejamus multimedijus – gan rakstiskā formātā, gan audio formātā, vieglā valodā, lasāmmašīnas, kā arī citus alternatīvās komunikācijas līdzekļus, tai skaitā arī pieejamu informāciju un komunikācijas tehnoloģijas”.

⁸ Psihiska slimība vai intelektuālās attīstības traucējumi lielākā vai mazākā mērā var ietekmēt personas spēju pieņemt lēmumus. Daži cilvēki īslaicīgi var nespēt pieņemt lēmumus slimības akūta paasinājuma, piemēram, mānijas gadījumā. Daži cilvēki ir spējīgi pieņemt ikdienišķus lēmumus, bet viņiem var būt nepieciešama palīdzība, pieņemot sarežģītākus lēmumus. Dažiem cilvēkiem, kas cieš no progresējošas demences, lemtspēja var zust pilnībā.

⁹ Ms. Edah Wangechi Maina, *The right to equal recognition before the law, access to justice and supported decision-making*, Konvencijas dalībvalstu konference 2009. gada 2.-4. septembrī Ņujorkā.

¹⁰ Saprātīgs pielāgojums nozīmē „vajadzīgās un atbilstošās izmaiņas un korekcijas — ja tās konkrētā gadījumā ir nepieciešamas un neuzliek nesamērīgu vai nepamatotu slogu —, lai nodrošinātu, ka personas ar invaliditāti vienlīdzīgi ar citiem var izmantot vai īstenot visas cilvēktiesības un pamatbrīvības.”

¹¹ Michael Bach, *What does Article 12 of the CRPD Require? Theoretical starting points, and Questions/ Implications for Law and Policy*, 2009. gada jūlijs, <http://www.inclusionireland.ie/CapacityRoundtableAug2009.asp>.

“Vai persona ir spējīga patstāvīgi pieņemt konkrētu lēmumu un darīt to zināmu bez citu personu palīdzības (funkcionālais spēju vērtējums)?

Ja nē, vai šī persona ar kāda cita palīdzību spēj pietiekami labi nokārtot rīcībspējas pārbaudi, lai konkrēta lēmuma/rīcības mērķim varētu tikt atzīta par rīcībspējīgu personu? Ja tā ir, kāda veida atbalsts ir nepieciešams šī mērķa sasniegšanai?

Vai persona spēj pietiekami labi demonstrēt savu rīcībspēju (attiecībā uz līgumu, liecības sniegšanu, informēto piekrišanu), lai tiktu atzīta par rīcībspējīgu personu ar funkcionālu pielāgojumu, vai arī konkrēta lēmuma/rīcības īstenošanai ir nepieciešami pielāgojumi (tulks, tulkotājs, runu atbalstošas komunikācijas ierīce, palīdzība saziņas veikšanā ar citiem cilvēkiem, palīdzība lēmumu pieņemšanā)?

Ja tā nav, vai persona spēj iesaistīt savus pārstāvjus uzticības pilnās attiecībās (atbalstītās lēmumu pieņemšanas tīkls), lai citiem darītu zināmus savus uzskatus, balstoties uz uzticību un to, cik labi atbalsta sniedzējs pazīst personu (pielāgojumi attiecībā uz personu/personas pārstāvību)?”

III

Ilgtermiņā 12. panta iedzīvināšana nozīmē atteikšanos no pilnīgas aizgādības un atbalstītas lēmumu pieņemšanas sistēmas izveidi, kā rezultātā būs pieejami dažādi alternatīvi atbalsta risinājumi atbilstoši konkrētas personas ar invaliditāti vajadzībām. Līdz brīdim, kamēr būs pabeigta pāreja no vienas sistēmas uz otru un, ja tiks ieviesta daļējā aizgādība, tā var realizēties tikai noteiktos apstākļos. Tie būtu: ja likums attiecas uz personām, kas neiebilst pret aizgādņa iecelšanu, ja aizgādība likumā paredzēta tikai kā pagaidu pasākums, kā arī ja likums prasa piemērot atbalstīto lēmumu pieņemšanu katrai personai un, ja aizgādība tiks atcelta, kad tiks izveidota visaptveroša programma, kas nodrošinās, lai atbalsts lēmumu pieņemšanai tiktu sniegts visiem, kam tas būs nepieciešams.¹²

IV

Konvencijas 12. pants paredz tiesības personai pašai izvēlēties atbalsta sniedzēju. Visā pasaulē tiek izmantoti juridiskie modeļi, kuros personām pirms lēmumu pieņemšanas nav jāpierāda sava atbilstība parastajām rīcībspējas pārbaudēm, ja vien tās var pierādīt, ka uzticas cilvēkiem, kas būs to atbalsta tīkls. Tam ir jātiek kaut kādā veidā dokumentētam, lai tad, kad trešās personas jautās par personas rīcībspēju, atbalsta sniedzēji varētu apstiprināt, ka sniedz atbalstu personai, kas saglabā savu rīcībspēju.

¹² *Informatīvais ziņojums Apvienoto Nāciju Augstā Komisāra cilvēktiesībās birojam tematiskajam pētījumam, lai uzlabotu informētību un izpratni par Konvenciju par personu ar invaliditāti tiesībām, pievēršot pastiprinātu uzmanību Konvencijas ratifikācijas un efektīva ieviešanas juridiskajiem pasākumiem, Starptautiskās Invaliditātes alianses forums par Konvenciju par personu ar invaliditāti tiesībām, Ženēvā, 2008. gada septembrī.*

Dažas valstis ir sākušas nacionālo atbalstītās lēmumu pieņemšanas programmu formālu izveidi un ieviešanu. Šīs programmas vēl nav pilnībā pabeigtas, un tām ir nepieciešami uzlabojumi, taču tās visas atzīst, ka visām personām ir pirmtiesības izdarīt izvēles, kas skar šo personu dzīvi. Atbalstītās lēmumu pieņemšanas modeļi ir atšķirīgi pēc to veida un atbalsta sniegšanas apjoma (no 0–100%), atkarībā no konkrētās personas vajadzībām. Visizplatītākie atbalstītās lēmumu pieņemšanas modeļi ir atbalsta tīkli, personiskie ombudi, vietējās kopienas sniegti pakalpojumi, līdzinieku atbalsts, personiskie asistenti vai iepriekšēja plānošana/ nākotnes pilnvarojums.

Anglijas un Velsas Likums par rīcībspēju

Var runāt par kādu **pamanāmu likumdošanas tendenci**, kas tiks atspoguļota tālāk dotajos piemēros, kuros ir saskatāma spēcīga rīcībspējas prezumpcija un norādīts uz to, ka rīcībspēja nav binārs jēdziens un ka persona var būt rīcībspējīga vienā jomā, kamēr citā jomā rīcībspējas īstenošanai tai ir nepieciešama palīdzība (citiem vārdiem sakot, pastāv dažādi rīcībspējas un rīcībnespējas līmeņi). Tas nozīmē, ka valstij būtu jābūt pretimnākošai un jāiesaistās (saskaņā ar samērīguma principu), lai saglabātu personu rīcībspēju un palīdzētu katram pašam pieņemt lēmumus attiecībā uz savu dzīvi. Šī iemesla dēļ ir jāveido stingra politika attiecībā uz to, kā palīdzēt personām pieņemt lēmumus, kurus tās ir spējīgas pieņemt, un kā iespēju robežās atbalstīt šīs personas. Saskaņā ar cilvēktiesību standartiem ir jāiesaistās, veicot pasākumus, kuri pēc iespējas mazāk ierobežo personas rīcībspēju un ir samērīgi pielāgoti konkrētajiem apstākļiem.

2005. gada Anglijas un Velsas Likuma par rīcībspēju, kurš stājās spēkā 2007. gada 2. aprīlī, pirmajā sadaļā ir izteikti pieci svarīgi principi:

- 1) kamēr vien nav pierādīts pretējais, katra persona ir rīcībspējīga;
- 2) ir jāatbalsta ikvienas personas centieni pieņemt lēmumus par savu dzīvi, un, pirms atzīt kādu par nespējīgu pieņemt lēmumus, šai personai ir jāsniedz visa iespējamā palīdzība;
- 3) nevienu nedrīkst pasludināt par rīcībnespējīgu tikai tāpēc, ka šī persona ir pieņēmusi nepareizu vai sabiedrības normām neatbilstošu lēmumu;
- 4) lēmumam, kas tiek pieņemts rīcībnespējīgas personas vārdā, ir jābūt pilnībā šīs personas interesēs;
- 5) visam, kas tiek darīts tādas personas vārdā, kurai ir ierobežota rīcībspēja ir pēc iespējas mazāk jāierobežo šīs personas pamattiesības un brīvības.

Tādējādi saskaņā ar 2005. gada Likumu par rīcībspēju, rīcībspēja ir saistīta ar konkrētu lēmumu/darbību. Tas nozīmē, ka rīcībspēja tiek vērtēta saistībā ar personas spēju pieņemt konkrētu lēmumu. Rīcībspēja nav vispārīga - netiek vērtēta personas spēja pieņemt lēmumus vispār. No tā izriet, ka rīcībnespēja var būt daļēja. Rīcībspēja ir arī saistīta ar konkrētu laiku/laika periodu. Tas nozīmē, ka tā tiek vērtēta laikā, kad ir jāpieņem lēmums.

Pat gadījumā, ja persona nav rīcībspējīga attiecībā uz kādu lēmumu vai konkrēta veida lēmumiem, šī persona praktisko iespēju robežās ir jāiesaista lēmumu pieņemšanas

procesā.¹³ Lēmumu pieņēmajam ir jāņem vērā personas bijušās un pašreizējās vēlmes, pārlicība un vērtības, kas ietekmētu personas uzskatus, ja tā konkrēto lēmumu pieņemtu pati (4.(6) pants). Šī iemesla dēļ lēmumu pieņēmajam ir jāpieliek visas iespējamās pūles, lai izdibinātu, vai persona ir paudusi savu uzskatu par šīm lietām.

Pirms kādas personas pasludināšanas par rīcībnespējīgu šai personai ir jāpalīdz pieņemt konkrēto lēmumu. Nevienam nedrīkst uzskatīt par rīcībnespējīgu, kamēr nav veikts viss praktiski iespējamais, lai palīdzētu šai personai pašai pieņemt lēmumu (1.(3) pants).

Persona tiek uzskatīta par nespējīgu pieņemt lēmumu, ja tā neizprot ar šo lēmumu saistīto informāciju pat pēc tam, kad ir saņēmusi tās skaidrojumu (3.(2) pants). Informācija, kas attiecas uz lēmumu, ir informācija par lēmuma būtību, lēmuma pieņemšanas iemeslu un pieņemšanas sekām. Pat tad, ja šī informācija drīz tiek aizmirsta, personu tomēr var uzskatīt par spējīgu pieņemt lēmumu, ja šajā neilgajā laikā tiek pieņemts efektīvs lēmums. Nepieciešamais laika ilgums katrā konkrētajā gadījumā var atšķirties (3.(3) pants).

Tomēr gadījumā, ja persona paveic visu iepriekš minēto, tā tomēr nebūs spējīga pieņemt lēmumu, ja nespēs savu lēmumu darīt zināmu citiem, pat pēc visas iespējamās praktiskās palīdzības saņemšanas (piemēram, ar runas terapijas palīdzību). Šī iemesla dēļ par komunikāciju tiek uzskatīta arī neverbālā komunikācija. Persona tiek uzskatīta par nespējīgu komunicēt, ja tā atrodas bezsamaņas stāvoklī vai cieš no tādiem traucējumiem, kas liedz runāt un kustēties (3.(1) (d) pants).

Personai trūkst rīcībnespējas, ja tā nevar pieņemt lēmumu pat pēc tam, kad tai ir sniegta visa iespējamā praktiskā palīdzība. Veicot vērtēšanu personas rīcībnespējas vērtēšanu, tiesa var ņemt vērā to, kāda palīdzība un cik lielā mērā šai personai ir nepieciešama konkrētā lēmuma pieņemšanai.

Kā tika norādīts iepriekš, rīcībnespējas vērtēšanu nosaka likums. Kvīnslendas Tiesību aktu reformu komisija (*Queensland Law Reform Commission*) 2008. gadā atzīmēja, ka aizgādības sistēmas pārveides procesā rīcībnespējas vērtētājiem būs jāizprot šādu novērtējumu iemesls, pielietojums un ierobežojumi.¹⁴ Saskaņā ar 2005. gada Likumu par rīcībnespēju [Apvienotā Karaliste] Lordam kancleram ir jā sagatavo un jāizdod vairāki prakses kodeksi¹⁵, tostarp kodekss par to, kādā veidā tiek vērtēta personas rīcībnespēja kādā jautājumā.¹⁶ Tiem, kuri izpilda Likumā par rīcībnespēju minētos pienākumus saistībā ar rīcībnespējīgu personu ir jāievēro šis kodekss.¹⁷

¹³ 2005. gada Anglijas un Velsas Likums par rīcībnespēju (*The Mental Capacity Act 2005*), 4.(4) pants: „Praktisko iespēju robežās ir jāatļauj personai piedalīties (vai jāuzlabo šīs personas spēja piedalīties) visās darbībās, kas tiek veiktas tās labā, un visu sevi ietekmējošu lēmumu pieņemšanā, un persona ir jāiedrošina uz šādu rīcību”.

¹⁴ Kvīnslendas Tiesību aktu reformu komisija, Kvīnslendas aizgādības tiesību aktu izveide: Principi un tiesībnespēja, darba dokuments, 2008. gada septembris, 136. lpp.

¹⁵ 2005. gada Anglijas un Velsas Likums par rīcībnespēju (*The Mental Capacity Act 2005*), 42. (1) (a) pants.

¹⁶ <http://webarchive.nationalarchives.gov.uk/+/http://www.justice.gov.uk/docs/mca-cp.pdf>.

¹⁷ 2005. gada Anglijas un Velsas Likums par rīcībnespēju (*The Mental Capacity Act 2005*), 42. (4) pants.

Jaundienvidvā 2008. gadā Ģenerālprokurora birojs publicēja rīcībspējas vērtēšanas vadlīnijas „Capacity Toolkit”. To mērķis bija palīdzēt valsts ierēdņiem, sociālajiem darbiniekiem, speciālistiem, ģimenēm un aprūpētājiem noteikt, vai persona ir spējīga pieņemt lēmumus.¹⁸ Vadlīnijās sniegta informācija un padomi par jautājumiem, kas saistīti ar rīcībspēju un tās vērtēšanu.¹⁹

Atbalstītā lēmumu pieņemšana Kanādā

Kanāda vēl pirms ANO Konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām pieņemšanas īstenoja dažādus formālus un daļēji formālus atbalstītās lēmumu pieņemšanas pasākumus. Šādi pasākumi tiek iekļauti likumdošanā un politikā jau vairāk nekā desmit gadus, un tie ir pazīstami ar dažādiem nosaukumiem: asistētā lēmumu pieņemšana, atbalstītā lēmumu pieņemšana, kopīgā lēmumu pieņemšana, asociētā lēmumu pieņemšana. Šie nosaukumi tiek lietoti atkarībā no aizgādības tiesību aktu veida katrā konkrētajā Kanādas provincē.

Atbalstītās lēmumu pieņemšanas modeļa pamatprincipi Kanādas tiesību aktos

Pašlaik tiek uzskatīts, ka atbalstītā lēmumu pieņemšana ir vismazāk ierobežojošākā/maigākā un visefektīvākā alternatīva tiesas noteiktajai aizgādībai.²⁰

Galvenais pieņēmums Kanādas likumdošanā ir tāds, ka katrai personai neatkarīgi no invaliditātes pakāpes piemīt spēja rīkoties, ja šīs personas atbalsta tīklu veido cilvēki, kuriem tā uzticas. Tiek uzskatīts, ka šāds tīkls var palīdzēt noteikt personas vēlmes un likumīgā veidā darīt tās zināmas kā šīs personas pieņemtus lēmumus.

Kā norādīts tālākminētajos piemēros, personas tiesības uz pašnoteikšanos, rīcībspējas prezumpcija, kā arī tiesības uz atbalstu lēmumu pieņemšanas procesā ir atzītas tiesību aktos.

Viens no galvenajiem jauninājumiem likumdošanā ir tāds, ka personas ar smagiem traucējumiem var noslēgt pārstāvības līgumus ar atbalsta tīklu, vienkārši parādot uzticību ieceltajiem atbalstītājiem. Lai noslēgtu šādu līgumu, personai nav jāpierāda tiesiskā spēja saskaņā ar tādiem parastajiem kritērijiem kā pierādīta rīcībspēja saprast atbilstošu informāciju, novērtēt sekas, brīvprātīgi rīkoties un spēt patstāvīgi darīt zināmu savu lēmumu.²¹

¹⁸http://www.lawlink.nsw.gov.au/lawlink/diversityservices/LL_DiversitySrvces.nsf/pages/diversity_service_s_capacity_toolkit.

¹⁹http://www.lawlink.nsw.gov.au/lawlink/diversityservices/LL_DiversitySrvces.nsf/pages/diversity_service_s_s3_1.

²⁰ Robert Gordon, *The Emergence of Assisted (Supported) Decision-Making in the Canadian Law of Adult Guardianship and Substitute Decision-Making*, International Journal of Law and Psychiatry, 2000. gads, 23. lpp.

²¹ Rokasgrāmata parlamentāriešiem par Konvenciju par personu ar invaliditāti tiesībām (Handbook for Parliamentarians on the Convention on the Rights of Persons with Disabilities), <http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=212>, 90. lpp.

Pārstāvības līgumus kā alternatīvu aizgādņībai vai citām aizvietojošās lēmumu pieņemšanas formām ir noslēgušas vairākas personas un atbalsta tīkli. Piemēram, **Albertas un Britu Kolumbijas** jurisdikcijās vietējā kopienā balstītais Pārstāvības līgumu resursu centrs (*Representation Agreement Resource Center*) palīdz izveidot un atbalstīt atbalsta tīklus, sniedzot informāciju, veidojot publikācijas, organizējot seminārus un sniedzot padomus. Centrs arī pārrauga reģistru, kurā atbalsta tīkls pirms līguma noslēgšanas ar personu var dokumentēt līgumu, lai to pēc pieprasījuma varētu apskatīt trešās personas.²²

Atbalstītās lēmumu pieņemšanas tīkls ir cilvēku grupa (ģimene un draugi), kas pazīst konkrēto personu un apņemas palīdzēt tai veidot ar dzīvi saistītus plānus un pieņemt ar tiem saistītus lēmumus. Palīdzība šajā gadījumā var attiekties uz skaidrošanu, atbalstīšanu, informēšanu un konsultēšanu.

Tāpat tiesiski tiek atzīts, ka lēmumu pieņemšanas spējas pamatā ir personas gribas un nolūka izteikšana un ka lēmumu pieņemšana un citi procesi personas dzīvē ir savstarpēji atkarīgi.

Atbalstītās lēmumu pieņemšanas likumdošanas principi Manitobā

Manitobas provinces likumā „*Par mazaizsargātām personām ar garīgiem traucējumiem*” aprakstītā asistētā lēmumu pieņemšana ir īpaši noteikta kā alternatīva tiesas noteiktajai aizgādņībai.

Šī likuma preambula ir vispārējo tiesību rīcībspējas prezumpcijas atkārtots apliecinājums, un tajā ietvertie 4 principi apstiprina atbalstīto lēmumu pieņemšanu, uzsverot:

- 1) liela nozīme ir personu iedrošināšanai pieņemt lēmumus;
- 2) liela nozīme ir personas atbalsta tīklam, palīdzot lēmumu pieņemšanas procesā un veicinot personas neatkarību;
- 3) vismazāk ierobežojošās un maigākās iejaukšanās veida principu;
- 4) principu aizvietojošo lēmumu pieņemšanu izmantot tikai galējas nepieciešamības gadījumā.²³

Atbalstītā lēmumu pieņemšana tiek aprakstīta kā „process, ar kura palīdzību mazaizsargāta persona spēj pieņemt un darīt zināmus savus lēmumus par personisko aprūpi vai savu īpašumu, un kura ietvaros mazaizsargātai personai atbalsta tīkla dalībnieki sniedz padomus, atbalstu vai palīdzību”.²⁴ Kā norāda definīcija, palīdzība attiecas ne tikai uz domāšanas procesu, kas ir jāveic pirms lēmuma pieņemšanas, bet arī uz to, kā pilngadīgas personas pieņemtais lēmums tiek darīts zināms. Tālāk tiesību aktā ir lasāms, ka „atbalstītā lēmumu pieņemšana, kurā mazaizsargātajai personai palīdz atbalsta

²² www.rarc.ca.

²³ *Likums par Mazaizsargātām personām ar garīgiem traucējumiem (The Vulnerable Persons living with a Mental Disability Act)*, stājies spēkā 2004. gada jūnijā, <http://web2.gov.mb.ca/laws/statutes/ccsm/v090e.php>.

²⁴ Turpat, 6. (1) pants.

tīkla dalībnieki, ir jārespektē un jāatzīst par nozīmīgu veidu, kā paaugstināt mazaizsargātas personas pašnoteikšanās, neatkarības un cieņas līmeni.”²⁵

Atbalstītās lēmumu pieņemšanas līgumi Britu Kolumbijā

Kanādas jurisdikcijas ir kļuvušas par vadošajām jurisdikcijām atbalstītās lēmumu pieņemšanas modeļa juridiskajā ieviešanā, pieņemot likumus, saskaņā ar kuriem personām ar invaliditāti ir tiesības noslēgt privātus līgumus par citu personu pilnvarošanu sniegt palīdzību lēmumu pieņemšanas procesā. Britu Kolumbijas province Kanādā ir viena no vadošajām jurisdikcijām attiecībā uz atbalstītās lēmumu ieviešanu tieslietās, politikā un praksē. Persona ar invaliditāti var noslēgt pārstāvības līgumu ar atbalsta tīklu. Šāds līgums norāda citiem, tostarp ārstiem, finanšu institūcijām un pakalpojumu sniedzējiem, ka persona atbalsta tīklam ir piešķirusi tiesības palīdzēt tai lēmumu pieņemšanas procesā un pārstāvēt šo personu konkrētos gadījumos.²⁶

Likumā ir noteikts, ka “pilngadību sasniegusi persona drīkst izveidot pārstāvības līgumu (.), kaut arī tā nespēj izveidot līgumu vai nodrošināt savu veselības aprūpi, personisko aprūpi, juridiskos jautājumus, finanšu jautājumus, uzņēmējdarbību vai līdzekļus”.²⁷ Tāpēc persona var izveidot pārstāvības līgumu, neskatoties uz to, ka tā nevar demonstrēt rīcībspēju tās tradicionālajā izpratnē. Minētais tiesību akts neparedz veikt rīcībspējas pārbaudes pirms līgumu noslēgšanas, kā arī paredz elastīgākus lēmuma pieņemšanas spējas standartus.

Vērtējot to, vai persona ir nespējīga noslēgt pārstāvības līgumu, ir jāņem vērā šādi faktori: vai šī persona dara zināmu, ka vēlas, lai tās pārstāvis pieņemtu, palīdzētu pieņemt vai pārtrauktu pieņemt lēmumus²⁸, vai šī persona demonstrē savas izvēles un var izteikt apstiprinājumu vai neapstiprinājumu citām izvēles iespējām²⁹, vai persona apzinās, ka, pārstāvības līguma noslēgšana vai kāda noteikuma mainīšana vai atsaukšana nozīmē, ka pārstāvis var pieņemt vai pārtraukt pieņemt lēmumus vai izvēles, kas ietekmē šo personu³⁰, vai personai ar pārstāvi ir uzticības pilnas attiecības³¹.

Tāpēc gadījumos, kad persona var demonstrēt savu gribu vai nolūku vai kad personas gribu vai nolūku var izteikt cilvēki, kuri pietiekami labi pazīst šīs personas unikālo komunikācijas veidu, valsts pilnībā atzīst šīs personas rīcībspēju.

Saskaņā ar **1996. gada Britu Kolumbijas Pārstāvības līgumu likumu** pilngadību sasniegusi persona var noslēgt pārstāvības līgumu ar uzticības personu (atbalsta tīklu),

²⁵ Turpat, 6. (2) pants.

²⁶ Rokasgrāmata parlamentāriešiem par Konvenciju par personu ar invaliditāti tiesībām (*Handbook for Parliamentarians on the Convention on the Rights of Persons with Disabilities*), <http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=212>, 90. lpp.

²⁷ 1996. gada Britu Kolumbijas Pārstāvības līgumu likums (*British Columbia-Representation Agreement Act 1996*), 8. pants.

²⁸ Turpat, 8. (2) (a) pants.

²⁹ Turpat, 8. (2) (b) pants.

³⁰ Turpat, 8. (2) (c) pants.

³¹ Turpat, 8. (2) (d) pants.

kurai piešķirtas tiesības palīdzēt personai pieņemt vai darīt zināmu lēmumu vai pieņemt lēmumus šīs personas vietā.³² Tādējādi saskaņā ar atbalstītās lēmumu pieņemšanas privātā pārstāvības līguma modeli persona, kas nevar parādīt rīcībspēju tās tradicionālajā izpratnē, var noslēgt līgumu ar citu personu vai atbalsta tīklu, lai tā/tas sniegtu palīdzību, pieņemot vai darot zināmus lēmumus, kas būs juridiski saistoši.

Saskaņā ar likumu šādu personu vai tīklu reģistrēšana nodrošinās tiem statusu lēmumu pieņemšanas procesā, kas saistīts ar veselības aprūpi, finanšu jautājumiem un cita rakstura lēmumiem.³³ Pārstāvības līgumu var iekļaut īpašā reģistrā, un persona ar invaliditāti var piešķirt piekļuvi reģistram trešajām personām, lai tās varētu iepazīties ar konkrēto līgumu.³⁴ Pārstāvības līgumā jānorāda arī pārstāvja uzraudzītājs.³⁵ Jebkura persona var ziņot par pārkāpumiem un potenciālās neadekvātās rīcības ietekmi vai ļaunprātīgu izmantošanu Sabiedriskajam aizbildnim (*Public Guardian and Trustee*), kas var veikt izmeklēšanu par izteiktajiem apgalvojumiem.³⁶

Pārstāvības līgumu likumā aprakstītā modeļa pamatā ir uzticības pilnas attiecības, un tas paredz īstenot mehānismu, kas līdzinās pilnvarotā varai, tomēr ir ar spēcīgu un elastīgu rīcībspējas konceptu, kāds nepieciešams, lai noslēgtu šādu līgumu. Saskaņā ar likumu pārstāvim ir jākonsultējas ar tā pilnvarotāju pietiekami lielā mērā, lai būtu iespējams noteikt pilnvarotāja vēlmes.³⁷

Kā tika norādīts iepriekš, pārstāvības līgumos tiktu dokumentēts tas, kura persona vai kuras personas tiek ieceltas par pārstāvi/pārstāvjiem (Britu Kolumbijas līgumi paredz, ka personai var būt viens vai vairāki pārstāvji, kuriem katram tiek piešķirtas pilnvaras atšķirīgās jomās vai visiem tiek piešķirtas vienādas pilnvaras, tāpēc arī izveidots termins “atbalsta tīkls”), tas, kurš tiek iecelts par pārstāvju un lēmumu pieņemšanas procesa uzraudzītāju, kā arī konkrēti komunikācijas un vēlmju izteikšanas veidi.

2008. gada Albertas Pieaugušo aizbildnības un aizgādības likums

Vēl viens Kanādas likums, kas piedāvā vairākas iespējas pieaugušajiem, kuriem nepieciešama palīdzība, ir 2008. gada Albertas Pieaugušo aizbildnības un aizgādības likums.³⁸ Tālāk tiek analizētas šādas divas iespējas: atbalstītās lēmumu pieņemšanas kārtība un kopīgās lēmumu pieņemšanas kārtība.

³² Turpat, 7. pants.

³³ 9. (2) pants.

³⁴ <http://www.rarc.ca/textual/nidus-registry.htm>.

³⁵ 1996. gada Britu Kolumbijas Pārstāvības līgumu likums (*British Columbia-Representation Agreement Act* 1996), 12. pants.

³⁶ Turpat, 30. pants.

³⁷ Turpat, 16. (2) (a) pants.

³⁸ <http://www.canlii.org/en/ab/laws/stat/sa-2008-c-a-4.2/latest/sa-2008-c-a-4.2.html>, stājies spēkā

2009. gada 30. oktobrī.

Šis likums ir veidots, pamatojoties uz šādiem principiem: rīcībspējas prezumpcija, kamēr nav pierādīts pretējais (2. (a) pants); komunikācijas veids nenosaka to, vai persona ir atzīstama par rīcībnespējīgu, un persona var komunicēt, izmantojot jebkuru veidu, kas ļauj tai būt saprastai (2. (b) pants); ja persona nespēj pieņemt lēmumu, tai ir jānodrošina vismazāk ierobežojošākā un maigākā asistētās vai aizvietojošās lēmumu pieņemšanas forma (2.(c) pants).

Atbalstītā lēmumu pieņemšana

Atbalstītās lēmumu pieņemšanas vienošanās nav saistīta ar tiesvedību. Pilngadīgai personai un atbalsta personai vienkārši ir jāparaksta atbalstītās lēmumu pieņemšanas pilnvaras veidlapa, kurā noteikts vienošanās mērķis un lēmumu veidi.³⁹ Atbalstītā persona vai atbalsta sniedzējs jebkurā laikā var pārtraukt atbalstītās lēmumu pieņemšanas vienošanos.⁴⁰

Lai izveidotu šādu pilnvaru, personai ir jāpierāda, ka tā izprot vienošanās būtību un ietekmi.⁴¹ Vienošanās drīkst attiekties tikai uz personiskiem, ar finansēm nesaistītiem juridiskajiem jautājumiem. Lēmumi, kuri pieņemti saskaņā ar šādu vienošanos, tiek uzskatīti par tādiem, kurus būtu pieņēmusi pati persona (nevis atbalstītājs), un atbalstītājam nav nekādas juridiskās atbildības par šādā veidā pieņemtiem lēmumiem.⁴² Ja pastāv pamatotas aizdomas par neatbilstošu ietekmi, ir likumīgi neatzīt šādus lēmumus.

Albertas provinces valdība savas politikas pamatnostādnēs ir izklāstījusi, ka atbalstītās lēmumu pieņemšanas tiesiskais regulējums tika īpaši izveidots cilvēkiem, kuriem ir grūtības darīt zināmus savus lēmumus, taču kuru spēja pieņemt lēmumus nav ietekmēta.⁴³ Tāpat šajā dokumentā ir norādīts, ka gadījumā, ja persona zaudē spēju pieņemt lēmumus un tiesa ieceļ aizgādni vai personu, ar kuru kopā tiek pieņemti lēmumi (koplēmumu pieņēmēju), atbalstītās lēmumu pieņemšanas pilnvaras beidz pastāvēt. Tomēr, lai izvairītos no aizgādņa iecelšanas, personām ar invaliditāti ieteicams apsvērt nākotnes pilnvarojuma jeb personiskās direktīvas (*Personal Directive*) reģistrēšanu, kas varētu stāties spēkā gadījumā, ja tiek zaudēta spēja pieņemt lēmumus.⁴⁴

Kopīga lēmumu pieņemšana

Saskaņā ar likumu kopīga lēmumu pieņemšana ir pieļaujama tad, ja ievērojami ir pasliktinājusies kādas personas spēja pieņemt lēmumus konkrētās jomās⁴⁵, un tikai tādā gadījumā, ja šī persona ir piekritusi šādai kārtībai.⁴⁶ Pat tad, ja ir ievēroti šie nosacījumi, minētā kārtība var notikt tikai gadījumā, ja ir noticis mēģinājums ieviest maigākus un mazāk ierobežojošus līdzekļus, taču tie nav bijuši pietiekami efektīvi, lai atbilstu konkrētās personas vajadzībām.⁴⁷ Ja abas lēmumu pieņemošās puses (koplēmumu pieņēmējs un atbalsta saņēmējs) nespēj vienoties, priekšroka ir palīdzības saņēmēja

³⁹ <http://www.seniors.alberta.ca/opg/Guardianship/Forms/opg5557.pdf>.

⁴⁰ <http://www.seniors.alberta.ca/opg/Guardianship/Forms/opg5558.pdf>.

⁴¹ 2008. gada Albertas Pieaugušo aizbildnības un aizgādības likums (*Adult Guardianship and Trusteeship Act 2008*), 4. (1) pants).

⁴² Turpat, 6. un 10. pants.

⁴³ <http://www.seniors.alberta.ca/opg/Guardianship/Brochures/opg5609.pdf>.

⁴⁴ <http://www.seniors.alberta.ca/opg/personaldirectives/OPG5521.pdf>.

⁴⁵ 2008. gada Albertas Pieaugušo aizbildnības un aizgādības likums (*Adult Guardianship and Trusteeship Act 2008*), 13. (4) (a) pants).

⁴⁶ Turpat, 13. (4) (c) pants).

⁴⁷ Turpat, 13. (4) (a) pants).

viedoklim. Kopīgās lēmumu pieņemšanas kārtība var tikt pārtraukta, vienkārši iesniedzot piekrišanas atsaukumu.⁴⁸

Tiesai iesniegtajā pieteikumā par kopīgas lēmumu pieņemšanas kārtību ir jāiekļauj vairākas veidlapas, tostarp rīcībspējas novērtējuma veidlapa⁴⁹ un Sabiedriskā aizbildņa biroja (*Office of the Public Guardian*) kontroles amatpersonas ziņojums⁵⁰. Šādai amatpersonai ir pienākums apmeklēt palīdzības saņēmēju un informēt to par šādu pieteikumu un par tiesībām pieprasīt uzklauššanu tiesas sēdē.⁵¹

Ja ir pierādījumi par to, ka palīdzības saņēmējs ir uzrakstījis derīgu nākotnes pilnvarojumu, tiesa nedrīkst pasludināt kopīgas lēmumu pieņemšanas kārtību, un tā noteiks, vai koplēmumu pieņēmēja iecelšana būs lietderīga un vai ieguvums no šādas kopīgas lēmumu pieņemšanas kārtības būs lielāks par jebkādam iespējamajām nelabvēlīgajām sekām palīdzības saņēmējam⁵².

Tiesai lēmumā „ir jānorāda datums, līdz kuram ir jāiesniedz pieteikums par lēmuma pārskatīšanu, ja rīcībspējas novērtējuma ziņojumā ir norādīts, ka palīdzības saņēmēja rīcībspēja var uzlaboties”, un tiesa lēmumā „var norādīt datumu, līdz kuram ir jāiesniedz pieteikums par lēmuma pārskatīšanu, jebkurā citā gadījumā”.⁵³

Koplēmumu pieņēmējs ir atbildīgs tiesas priekšā par lēmumiem, kas pieņemti kopā ar palīdzības saņēmēju. Ikviens, tostarp palīdzības saņēmējs, jebkurā laikā var lūgt tiesai pārskatīt kopīgās lēmumu pieņemšanas kārtību.⁵⁴ Tiesa novērtēs palīdzības saņēmēja vajadzības, kā arī lēmumus, kurus tā pieņēmusi kopā ar koplēmumu pieņēmēju. Lai noteiktu, vai koplēmumu pieņemšanas kārtība atbilst palīdzības saņēmēja vajadzībām, tiks izskatīts Rīcībspējas novērtējuma ziņojums (*Capacity Assessment Report*), kuram ir jābūt sagatavotam ne vairāk kā sešus mēnešus pirms tā izskatīšanas.

Kopīga lēmumu pieņemšana ar likumu ir paredzēta arī Saskačevanas⁵⁵, Manitobas⁵⁶ un Jukonas⁵⁷ provincēs. Šāda veida likumdošana ir tiesiskais pamats neformālam atbalstam, kas tiek sniegts lēmumu pieņemšanas procesā. Visi kopējās lēmumu pieņemšanas tiesiskie regulējumi paredz, ka juridiskā vara tiek dalīta starp koplēmumu pieņēmēju un palīdzības saņēmēju, ka koplēmumu pieņēmējam ar savu darbību ir jāaizsargā palīdzības saņēmēja civiltiesības un sociālekonomiskās tiesības, un, lai saglabātu palīdzības

⁴⁸ Turpat, 17. (8)–(9) pants.

⁴⁹ Turpat, 13. (4) (2) pants.

⁵⁰ Turpat, 13. (5) (b) pants.

⁵¹ <http://www.seniors.alberta.ca/opg/Guardianship/Brochures/opg5610.pdf>, 5. lpp.

⁵² 2008. gada Albertas Pieaugušo aizbildnības un aizgādības likums (*Adult Guardianship and Trusteeship Act* 2008), 13. (5) (g) pants.

⁵³ Turpat, 33. (8) pants.

⁵⁴ Turpat, 21 (1).

⁵⁵ *The Adult Guardianship and Co-Decision Making Act*, S.S 2000, c. A-5.3, <http://www.canlii.org/en/sk/laws/stat/ss-2000-c-a-5.3/latest/ss-2000-c-a-5.3.html>.

⁵⁶ *The Vulnerable Persons Living with a Disability Act*, S.M. 1993, c. 29, s. 9, <http://www.canlii.org/en/mb/laws/stat/ccsm-c-v90/latest/ccsm-c-v90.html>.

⁵⁷ *Adult Protection and Decision Making Act*, S. Y. 2003, s. 21 [Y.K Act], <http://www.canlii.org/en/yk/laws/stat/sy-2003-c-21-sch-a/latest/sy-2003-c-21-sch-a.html>.

saņēmēja rīcībspēju, tā ir jāiedrošina pēc iespējas aktīvāk piedalīties lēmumu pieņemšanas procesā.

Rīcībspējas vērtēšanas principi Kanādā

Albertas Pieaugušo aizbildnības un aizgādības likumā rīcībspēja tiek definēta kā spēja saprast ar lēmumu saistīto informāciju un novērtēt lēmuma loģiski paredzamās pieņemšanas un nepieņemšanas sekas.⁵⁸

Tālākais attiecas uz rīcībspējas vērtēšanu: rīcībspējas vērtēšanu drīkst veikt tikai tādā gadījumā, ja pēc tādas ir radusies nepieciešamība (rīcībspējas vērtēšanai ir jābūt likumīgi pamatotai)⁵⁹, atbalsta saņēmējam ir tiesības saņemt palīdzību no tulka vai ierīces, lai varētu komunicēt un pilnībā demonstrēt savu rīcībspēju tās vērtēšanas laikā⁶⁰, personai ir jānodrošina iespēja tikt vērtētai attiecībā uz rīcībspēju laikā, kad, un apstākļos, kuros persona varēs demonstrēt pilnīgu rīcībspēju⁶¹. Ministrija var izveidot rīcībspējas vērtēšanas veikšanas vadlīnijas.⁶²

Rīcībspējas vērtētājs var vērtēt rīcībspēju tikai tad, ja persona nav atteikusies sākt vai turpināt šādu vērtēšanu un ja rīcībspējas vērtētājs uzskata, ka persona izprot šādas vērtēšanas nolūku un to, ka tai ir tiesības atteikties no vērtēšanas sākšanas vai turpināšanas, ka tā ir spējīga piekrist rīcībspējas vērtēšanai, ka tā ir piekritusi rīcībspējas vērtēšanai.⁶³

Personas rīcībspēju pieņemt lēmumus vērtē ārsts, psihologs vai kāds cits veselības aprūpes speciālists, kas ir īpaši apmācīts veikt šādu vērtēšanu.⁶⁴ Ministrijai ir pienākums izveidot un apstiprināt apmācības kursu rīcībspējas vērtētājiem.⁶⁵ Tādēļ rīcībspējas vērtētājiem ir jābūt ne tikai spējīgiem veikt klīnisko novērtējumu, bet jābūt arī kvalificētiem saskaņā ar likumdošanu veikt rīcībspējas vērtēšanu.

Tā kā rīcībspēja tiek vērtēta atkarībā no konkrētās situācijas, nevar pastāvēt viens universāls rīcībspējas vērtēšanas modelis. Vislabākās rīcībspējas vērtēšanas prakses ir balstītas uz iepriekšnoteiktu ar vērtēšanu saistītu principu kopu un uz iepriekšnoteiktu rīcībspējas definīciju. Šāda prakse tiek izmantota arī Kanādas Ontario provincē, kur Rīcībspējas vērtēšanas birojs (*Capacity Assessment Office*) ir izdevis rīcībspējas

⁵⁸ 2008. gada Albertas Pieaugušo aizbildnības un aizgādības likums (*Adult Guardianship and Trusteeship Act* 2008), 1. (d) pants).

⁵⁹ 3. (1) (a) pants.

⁶⁰ 3. (1) (d) pants.

⁶¹ 3. (1) (e) pants.

⁶² 3. (2) pants.

⁶³ 3. (a) pants.

⁶⁴ <http://www.attorneygeneral.jus.gov.on.ca/english/family/pgt/capacityoffice.asp>, 6. pants attiecas arī uz reģistrētām medmāsām, reģistrētām medmāsām darbam ar cilvēkiem ar psihiskās veselības un intelektuālās attīstības traucējumiem, ergoterapeitiem un sociālajiem darbiniekiem.

⁶⁵ 8. pants.

vērtēšanas vadlīnijas, kuras aptver šādas tēmas: tiesības uz pašnoteikšanos, rīcībspējas prezumpcija un aizgādnība galējas nepieciešamības gadījumā.⁶⁶

Rīcībspējas vērtēšanas birojs ir pakļauts Tieslietu un ģenerālprokurora ministrijai, un tas apmāca veselības aprūpes speciālistus kļūt par rīcībspējas vērtētājiem saskaņā ar Ontario Aizvietojošās lēmumu pieņemšanas likumu.⁶⁷ Ārstiem, reģistrētajām medmāsām, psihologiem, reģistrētajiem sociālajiem darbiniekiem un ergoterapeitiem ir tiesības kļūt par rīcībspējas vērtētājiem, ja šīs personas ir pabeigušas apmācību un veikušas vismaz piecas vērtēšanas divu gadu laikā, vienlaikus aktīvi piedaloties Rīcībspējas vērtēšanas biroja organizētajās ar izglītošanos saistītajās aktivitātēs. Šī institūcija ir atbildīga arī par to, lai sabiedrībai padarītu pieejamu kvalificēto speciālistu sarakstu, kā arī par finansiālās palīdzības plāna izveidi, kas ļautu vērtēšanu pieprasīt personām, kuras nevar atļauties par to samaksāt.⁶⁸

Saskaņā ar Albertas un Ontario tiesiskajiem modeļiem visām pavalstīm ir jāpieņem rīcībspējas vērtēšanas tiesību akti, kuros aprakstīts, kā jānorit rīcībspējas funkcionālās vērtēšanas procesam. Izmantotie līdzekļi ir jābalsta uz konkrētiem principiem, kas pielāgo konkrētos apstākļus un kurus konsekventi izmanto personas, kuras ir atzītas par kvalificētiem speciālistiem. Vērtēšanas procesa vadlīniju principos ir jābūt ņemtam vērā, ka rīcībspēja var būt mainīga, ka vērtēšana ir jāpiemēro konkrētajai pieņemamo lēmumu jomai, un ka komunikācijas veids neietekmē personas lemtspēju. Pateicoties šādiem tiesību aktiem rīcībspējas novērtējums no parasta klīniska novērtējuma kļūst par vairāk ietverošu un procesuālu novērtējumu, līdz ar to tas sniedz vēl vairāk informācijas.⁶⁹

Jebkura rīcībspējas vērtēšanas procesa primārajiem pieņēmumiem ir jābūt šādiem: rīcībspēja ir atkarīga no konkrētā lēmuma, tā var mainīties/svārstīties laika gaitā, un to var ietekmēt atbalsta trūkums. Personām ar atšķirīga veida invaliditāti ir nepieciešamas atšķirīgas vērtēšanas metodes, un vērtēšanai ir jāizvēlas komanda, kura savstarpēji sadarbojas un kuru pārstāv dažādu disciplīnu speciālisti.

Rīcībspējas vērtēšanas standartu tiesiskajā regulējumā, ir jāiekļauj rīcībspējas prezumpcijas princips, kamēr nav pierādīts pretējais (tas nozīmē, ka aktuālajam jautājumam ir jābūt rīcībnespējas un nevis rīcībspējas vērtēšanai), likumā noteiktās rīcībnespējas noteikšanas pārbaudes, kā arī vērtēšanas procedūru veikšanas iespējas.

Rīcībnespējas vērtēšanu nav ieteicams veikt gadījumos, ja pastāv citi veidi, kā adekvāti apmierināt personas vajadzības, un šāda vērtēšana tiks veikta tikai tad, ja tas būs šīs personas interesēs. Personai ir jābūt tiesībām tikt informētai par nolūku veikt rīcībnespējas vērtēšanu un par vērtēšanas iznākumu.

⁶⁶Rīcībspējas vērtēšanas vadlīnijas, Ontario Tieslietu un ģenerālprokurora ministrijas Rīcībspējas vērtēšanas birojs, 2005. gada maijs.

⁶⁷ 1992. gada Aizvietojošās lēmumu pieņemšanas likums (*Ontario Substitute Decision's Act 1992*), http://www.e-laws.gov.on.ca/html/statutes/english/elaws_statutes_92s30_e.htm.

⁶⁸ <http://www.attorneygeneral.jus.gov.on.ca/english/family/pgt/capacityoffice.asp>.

⁶⁹ 2011. gada 23.–25. martā Rīgā notikušās konferences laikā profesors Roberts Gordons (Robert Gordon), Kanādas akadēmiķis un invaliditātes tiesību aktu speciālists sniedza prezentāciju par Kanādas vislabāko rīcībspējas vērtēšanas praksi. Teksts bja ietverts viņa PowerPoint prezentācijā.

Rīcībnespējas vērtēšana ir process, kas tiek veikts, konsultējoties ar personu un cilvēkiem, kas šai personai sniedz atbalstu. Tiem rūp tikai personas spēja pieņemt lēmumus, kas ir jāpieņem konkrētajā brīdī. Vērtēšana ir jāveic kvalificētiem speciālistiem (neatkarīgi no profesijas), kuriem ir atbilstoša izglītība un kuri ir tikuši apmācīti šim darbam. Standartu izveidē ir jāiesaista profesionāls uzraudzības mehānisms..

Nākotnes pilnvarojums (iepriekš paustā griba) un gribas deklarācija

Nākotnes pilnvarojums (iepriekš paustā griba) ļauj rīcībnespējīgām personām nozīmēt kādu, kurš varētu pieņemt lēmumus viņu vārdā kādā brīdī nākotnē, kad persona varētu tikt atzīta par nepietiekami spējīgu, lai tā varētu slēgt vienošanos ar citiem. Šāds mehānisms ielauj, ka cita persona pieņem lēmumus, taču tas notiek paša indivīda noteiktās robežās⁷⁰.

Terminu „nākotnes pilnvarojums” vai „iepriekš paustā griba” (*advance directive*) visā pasaulē lieto, lai apzīmētu rakstveida paziņojumu par personas izvēli. Amerikas Savienotajās Valstīs to parasti attiecinā uz juridiski saistošu dokumentu, kura juridisko spēku ir tomēr iespējams atcelt, pastāvot noteiktiem tiesiskiem apstākļiem. Skotijas un Anglijas likumdošanā termins „iepriekšējs paziņojums/rīkojums” (*advance statement*) tiek izmantots, lai norādītu, ka šāds dokuments nav juridiski saistošs, taču ar ārstu piekrišanu to var iekļaut ārstēšanās plānā. Dažkārt tiek uzskatīts, ka šāda sadarbība ierobežo pacienta autonomiju, salīdzinājumā ar nākotnes pilnvarojumu (iepriekš pausto gribu), kura veidlapas aizpildot, nav jāņem vērā ārstu viedoklis, un tāpēc tiek uzskatīts, ka šajā gadījumā personai tiek dota lielāka autonomija. Abiem dokumentiem ir kopīgs mērķis palielināt pacienta autonomiju attiecībā uz garīgās veselības aprūpi un ierobežot ārstēšanu pret pacienta gribu.

Amerikas Savienotajās Valstīs Pacientu pašnoteikšanās likums piešķir personai tiesības izteikt iepriekšējus rīkojumus.⁷¹ Iepriekš paustā griba ir juridisks dokuments, kura noslēgšanā ir piedalījies ar likumu noteikts speciālists, un šo dokumentu persona var izmantot rīcībnespējas brīdī, lai plānotu savu veselības aprūpi.⁷² Saskaņā ar šo tiesību aktu visiem veselības aprūpes sniedzējiem, kuri saņem federālos līdzekļus, ir pienākums informēt pacientus par šīm tiesībām, kad viņi nonāk veselības aprūpes sistēmā, un izstrādāt rakstveidā politiku, kura nodrošinātu iepriekšējo rīkojumu izpildi.⁷³ Likums arī

⁷⁰ Michael Bach (Kanādas asociācija par dzīvi sabiedrībā), *Supported decision-making under article 12 of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, Questions and Challenges*, prezentācijas piezīmes konferencei par rīcībnespēju un atbalstīto lēmumu pieņemšanu, organizācijas Inclusion Ireland vecāku komiteja, Atlona, Īrija, 2007. gada 3. novembris, 5. slaidis. Tomēr autors atzīmē, ka šī iespēja parasti nav pieejama cilvēkiem ar smagiem intelektuāliem atstātības vai psihosociāliem traucējumiem, jo viņi netiek atzīti par tiesiski spējīgiem noteikt šādas pilnvaras.

⁷¹ 1990. gada Federālais Pacientu pašnoteikšanās tiesību likums (*Federal Patient Self Determination Act* 1990), 42 U.S.C 1395.

⁷² Tas var būt rakstisks paziņojums par atteikšanos no dzīvības uzturēšanas vai ilgstoša pilnvara par veselības aprūpes veikšanu, un tam ir jāatbilst likumdošanai (jābūt saskaņā ar likumu vai saskaņā ar tiesas spriedumu); 1990. gada Federālā Pacientu pašnoteikšanās tiesību likums, 4751. (4) pants, 42 U.S.C 1395.

⁷³ Turpat, 1903. (m) (1) (A) pants.

nosaka, ka veselības aprūpes speciālistiem, kā arī sabiedrībai ir jābūt zināšanām par iepriekšējiem rīkojumiem.⁷⁴

Kopš minētā likuma pieņemšanas brīža 25 ASV štatos ir stājušies spēkā normatīvie noteikumi par iepriekšējiem rīkojumiem psihiatrijā.⁷⁵ Lai gan dažādos štatos to saturs atšķiras, visos gadījumos tajos atrodama pamatinformācija (veidlapa), lai patērētājiem šādu dokumentu būtu vieglāk sagatavot. Tajā ir jāiekļauj informācija par medikamentiem un konkrēto ārstēšanu, kuru tie vēlētos saņemt, kaut arī praksē iepriekšējie rīkojumi visbiežāk tiek izmantoti, lai laikus atteiktos no ārstēšanas nākotnē. Šis dokuments ir jāparaksta diviem lieciniekiem, un tajā ir jānorāda tās personas vārds, ar kuru jāsazinās ārkārtas gadījumā.

Amerikas Savienotajās Valstīs nākotnes pilnvarojumā tiek atspoguļots dokumenta izveidotāja izvēļu modelis attiecībā uz veselības aprūpi, un tiek uzskatīts, ka šis dokuments realizē pacienta autonomiju, jo pacients var meklēt trešo personu palīdzību šāda dokumenta izveidei, neiesaistot garīgās veselības aprūpes sniedzējus. Tāpat ir svarīgi, ka šāda dokumenta izveides nolūkos netiek formāli veikta personas spēju noteikšana. Pietiek ar liecinieka vai notāra apgalvojumu par to, ka persona ir rīcībspējīga.⁷⁶ Nākotnes pilnvarojums ir jāpievieno pacienta medicīniskajai dokumentācijai, un tas ir juridiski saistošs garīgās veselības aprūpes speciālistiem, ja vien ārsti neuzskata, ka tas ir pretrunā ar medicīnas prakses standartiem vai neatliekamo medicīnisko palīdzību, vai arī, ja pacients atbilst ārstēšanas bez pacienta piekrišanas kritērijiem.⁷⁷ Kaut arī nākotnes pilnvarojumu var ignorēt, kā juridisks dokuments tas nosaka apstākļus, kādos tas var notikt, un gadījumā, ja pacientam atcelšana šķiet nepamatota, viņš var to apstrīdēt tiesā.

2003. gadā procesā Hārgreiva pret Vermontas štatu ASV Apelācijas instances tiesa atcēla Vermontas štata likumu, kas atļāva garīgās veselības aprūpes speciālistiem, izmantojot aprūpes pilnvaru, ignorēt pacientu iepriekšējos paziņojumus par atteikšanos no medikamentiem.⁷⁸ Prasītāja, kurai bija paranoidālā šizofrēnijas, apgalvoja, ka viņa tiek diskriminēta savas garīgās slimības dēļ un ka viņai ir liegts pakalpojums (ilgtermiņa pilnvara, kuru viņa bija izveidojusi), kā paredz Amerikas personu ar invaliditāti tiesību likums.⁷⁹ Ar šo nolēmumu garīgās veselības aprūpes speciālistiem tika aizliegts pakļaut pacientus bezierunu medikamentozai terapijai, ja atteikšanās no ārstēšanās bija korekti noformēta iepriekšēja rīkojuma veidā.

⁷⁴ Turpat, 4751. (E) pants.

⁷⁵ Claire Henderson, Jeffrey W. Swanson, George Szmukler, Graham Thornicroft, Martin Zinkler, A *Typology of Advance Statements in Mental Health Care, Psychiatric Services.*, 59: 63-71, 2008. gada janvāris, 59. sējums, nr. 1.

⁷⁶ Turpat, 5. lpp.

⁷⁷ 1990. gada Federālais Pacientu pašnoteikšanās likums (*Federal Patient Self Determination Act 1990*), sadaļa 4751 (3), 42 U.S.C 1395.

⁷⁸ Hārgreiva pret Vermontas štatu, ASV Otrās instances apelācijas tiesa, nr. 2-7160, 2003. gada 1. augusts.

⁷⁹ <http://www.ada.gov/pubs/ada.htm>.

Anglijā un Velsā iepriekšējie rīkojumi ir nostiprināti vispārējās tiesībās, un to vieta ir definēta 2005. gada Likumā par rīcībspēju (*Mental Capacity Act 2005*).⁸⁰ Likuma 4. (6) pantā teikts, ka, nosakot rīcībnespējīgas personas labākās intereses, jāņem vērā jebkurš rakstveida paziņojums, kurš sastādīts laikā, kamēr šī persona bija rīcībnespējīga. Tomēr likums ļauj skaidri noprast, ka garīgo traucējumu gadījumos, garīgās veselības tiesiskajam regulējumam (1983. gada Garīgās veselības likums (*Mental Health Act 1983*)) ir prioritāte pār jebkurām Likuma par rīcībspēju normām.⁸¹ Tādējādi nepārprotami tiek diskriminēti cilvēki ar garīgiem traucējumiem, kuriem būtu jābūt tādām pašām tiesībām kā cilvēkiem ar fiziskiem traucējumiem, kuru gadījumā iepriekšējie paziņojumi tiek ievēroti. Izņēmums varētu būt ārkārtas situācijas, kas pastāv risks, ka persona varētu nodarīt neizbēgamu un nopietnu kaitējumu sev un citiem. Taču neskatoties uz iespēju, ka iepriekšējos rīkojumus var ignorēt/atcelt, likums tomēr paredz tiesisku atbalstu attiecībā pacienta autonomai izvēlei, kad tiek izlemts jautājums par ārstēšanas veidu.⁸²

Eiropā viens no labākajiem piemēriem saistībā ar iepriekš paustās gribas izmantošanu ir **Skotija**. Parlaments iepriekšējos paziņojumus ir nostiprinājis normatīvajos aktos, kas skar garīgās veselības jautājumus - 2003. gada (Skotijas) Garīgās veselības aprūpes likumā.⁸³ Likumā iepriekš paustā griba tiek definēta kā rakstveida paziņojums, kura izveides un parakstīšanas laikā persona bija vesela, un kurā izklāstītas personas vēlmes par to, kādu ārstēšanu viņa vēlētos saņemt vai nesaņemt, ja viņai nākotnē rastos garīgi traucējumi.⁸⁴ Lai šim paziņojumam būtu juridisks spēks, tam ir jāatbilst šādiem kritērijiem: paziņojuma sastādīšanas laikā personai ir skaidri jāapzinās savas izvēles sekas,⁸⁵ tam ir jābūt rakstveidā,⁸⁶ un to apstiprina ar savu parakstu šī persona⁸⁷ un liecinieks, kurš rakstveidā apliecina, ka viņaprāt persona, kas izdara šo paziņojumu, spriestspējīga un pilnībā apzinās savas rīcības sekas⁸⁸. Iepriekšēja paziņojuma sastādītājam ir tiesības atsaukt paziņojumu, ja šajā brīdī persona ir spriestspējīga un apzinās savu vēlmi atsaukt dokumentu.⁸⁹ Paziņojuma atsauksana arī jānoformē rakstveidā, dokuments jāapstiprina ar personas un liecinieka parakstiem, līdzīgi kā sastādot sākotnējo dokumentu.⁹⁰

⁸⁰ <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2005/9/contents>.

⁸¹ Piemēram, norādījumi, kuri attiecas uz atteikšanos no ārstēšanas, nebūs spēkā, ja to izveides brīdī pacients nav izvērtējis iespējamās atteikšanās no ārstēšanas sekas un tie [norādījumi] var tikt atcelti, ja pacients ir nepieciešamā spēja atcelšanu veikt.

⁸² Kopš 1999. gada tiek mēģināts grozīt Garīgās veselības likumu (*Mental Health Act*). Šis process ir vainagojies ar 2006. gada Garīgās veselības likumprojekta pieņemšanu (*Mental Health Bill 2006*), labojot 1983. gada likumu. Tika saņemts liels atbalsts attiecībā uz to, lai jaunajā likumā tiktu definēta t.s. vājā lēmumu pieņemšana (*impaired decision-making*), un lai tajā tiktu paredzēts, ka šādas lēmumu pieņemšanas laikā tiek lūgta iepriekšēju paziņojumu izveide. Valdība to atkārtoti noraidīja, sabiedrības aizsardzība tika novērtēta augstāk par pacienta autonomiju. Šobrīd iepriekš paustā griba ir kļuvusi par klīnisku dokumentu.

⁸³ 2003. gada (Skotijas) Garīgās veselības aprūpes un ārstēšanas likums (*Mental Health (Care and Treatment Scotland) Act 2003*),

https://www.legislation.hmsso.gov.uk/legislation/scotland/acts2003/asp_20030013_en_25#pt18-pb2-11g275.

⁸⁴ Turpat, 275. (1) pants.

⁸⁵ Turpat, 275. (2) (a) pants.

⁸⁶ Turpat, 275. (2) (b) pants.

⁸⁷ Turpat, 275. (2) (c) pants.

⁸⁸ Turpat, 275. (2) (d, e) pants.

⁸⁹ Turpat, 275. (2) (c, a) pants.

⁹⁰ Turpat, 275. (2) (c, b) pants.

2005. gadā Skotijas valdība publicēja dokumentu “Jaunais Garīgās veselības likums: vadlīnijas par iepriekšējiem paziņojumiem” (“*The New Mental Health Act: A Guide to Advance Statements*”), kurā tika aprakstīts, kā iepriekš paustajai gribai būtu jādarbojas praksē.⁹¹ Šis dokuments ir paredzēts pacientiem, un tas ir orientēts uz viņu vajadzībām. Piemēram, tajā tiek norādīts, ka iepriekšējā paziņojumā tās izveidotājs var norādīt, kāda veida ārstēšana viņam palīdz un kādu ārstēšanu viņš nevēlas saņemt, var atklāt savus uzskatus par medikamentiem, terapijām vai elektrošoka terapiju. Ja iespējams, personai ir jāpamato savi uzskati.⁹² Tālāk tekstā tiek norādīts, ka gadījumā, ja tiek pieņemts lēmums, kurš ir pretrunā ar personas iepriekšējo paziņojumu, tā izveidotājam tiks sniegts rakstisks pamatojums un tā kopija tiks nodota šīs personas norādītajai personai, sociālā dienesta pārstāvim, aizgādnim un Garīgās labklājības komisijai (*Mental Welfare Commission*).⁹³ Dokumentā ir minēts, ka persona, kura piedalās kā liecinieks iepriekšēja paziņojuma noformēšanā, apstiprina, ka viņasprāt parakstītājs saprot, ka ir uzrakstījis gribas paziņojumu, kā arī to, kā šis paziņojums var ietekmēt viņa turpmāko ārstēšanu. Lieciniekam nav obligāti jāpiedalās paziņojuma sastādīšanas procesā, kā arī viņam nav obligāti jāpiekrīt paziņojuma izveidotāja vēlmēm.⁹⁴ Liecinieks var būt klīniskais psihologs, praktizējošs ārsts, terapeits, sertificēta medmāsa, sociālais darbinieks vai jurists.⁹⁵

Likums uzliek par pienākumu Garīgās veselības tribunālam (*Mental Health Tribunal*) un personas ārstējošam ārstam ņemt vērā personas iepriekš pausto gribu.⁹⁶ Pastāv iespēja, ka pacients tiek ārstēts pretēji viņa izteiktajai gribai, taču šādā gadījumā, atbildīgajam ārstam rakstveidā ir jādokumentē apstākļi un iemesli, kas lika izvēlēties tieši šādu ārstēšanu.⁹⁷ Turklāt viņa pienākums ir arī izsniegt šī ieraksta kopiju paziņojuma izveidotājam, tā norādītajai uzticības personai, personas sociālā dienesta pārstāvim, aizgādnim un Garīgās labklājības komisijai.⁹⁸ Šī ieraksta kopija ir obligāti jāpievieno arī paziņojuma izveidotāja medicīniskajai dokumentācijai.⁹⁹

Vadlīnijās ne tikai skaidrots, kā šādi dokumenti sastādāmi, bet pievienots arī paraugs kā paziņojumam būtu jāizskatās, kā arī iekļauts iepriekš paustās gribas atsaukšanas paraugs.¹⁰⁰

⁹¹ <http://www.scotland.gov.uk/Resource/Doc/26350/0012826.pdf>.

⁹² *The New Mental Health Act: A Guide to Advance Statements*, 6. lpp.

⁹³ Turpat

⁹⁴ Turpat, 8. lpp.

⁹⁵ Turpat

⁹⁶ 2003. gada (Skotijas) Garīgās veselības aprūpes un ārstēšanas likums (*Mental Health (Care and Treatment Scotland) Act 2003*), 276. (1) pants un 276. (3) (b, c) pants.

⁹⁷ Turpat, 276. (8) (a) pants.

⁹⁸ Turpat, 276. (8) (b) pants.

⁹⁹ Turpat, 276. (8) (c) pants.

¹⁰⁰ <http://www.scotland.gov.uk/Resource/Doc/26350/0012826.pdf>, 13-15. lpp.

Kas jāņem vērā, veidojot iepriekš pausto gribu

Kā var secināt pēc ASV piemēra, juridiski saistošus iepriekš paustās gribas dokumentus jeb nākotnes pilnvarojumus garīgās veselības likumdošana nevar tā vienkārši anulēt. Tas nozīmē, ka psihiatra varai būs tiesiski ierobežojumi. No otras puses, kopīgi izveidota iepriekš paustā griba var arī mainīt psihiatra–pacienta attiecības, un, pateicoties tam, ka informācija un komunikācija ļauj palielināt pacienta varu, tās ietekme var būt lielāka. Ir pierādīts, ka, ieviešot iepriekš pausto gribu, psihiatri šajā jautājumā nav ieinteresēti — vai nu tāpēc, ka viņi nepārzina likumdošanu, vai tāpēc, ka nav bijuši iesaistīti procesā.¹⁰¹ Ir ļoti svarīgi jau no paša sākuma noskaidrot iepriekš paustās gribas mērķi. Pētījumi pierādījuši, ka šādu dokumentu panākumi būs atkarīgi no tā, kā cilvēki sapratīs, kāda rīcība no viņiem tiek gaidīta.¹⁰² Rezultāts lielā mērā būs atkarīgs no tā, vai šāds dokuments tiek uztverts kā līdzeklis, ar kura palīdzību veicināt autonomiju, vai kā veids, kādā stiprināt sadarbību un komunikāciju.¹⁰³

Tāpēc, veidojot nākotnes pilnvarojumu, ir jāņem vērā šādas trīs lietas: tā juridiskais statuss, vai to veido viena vai vairākas personas un to, kāda veida iejaukšanās var būt paredzēta.¹⁰⁴

Pētījumi rāda, ka medicīnas personāla ieinteresētība iepriekš paustajā gribā ir ārkārtīgi būtiska un saistīta ar pacienta interesi attiecībā uz iepriekš paustās gribas dokumenta izveidi. Persona šādu dokumentu izveidos tikai tad, ja viņam tiks sniegts atbalsts.¹⁰⁵ Tas nozīmē, ka personāla izglītošana ir tikpat svarīga, kā pacientu izglītošana.¹⁰⁶ Tiek uzskatīts, ka zemā iepriekšējo paziņojumu izveides rādītāja iemesls Skotijā ir tas, ka nevienai profesionālajai grupai saskaņā ar iepriekšminēto likumu nav pienākums informēt pacientus par iespēju izveidot šādu dokumentu.¹⁰⁷

Galvenajam kritērijam attiecībā uz iepriekš paustās gribas dokumenta glabāšanu būtu jābūt vietai, kurā tas tiek glabāts — lai dokuments būtu ātri un viegli pieejams ārstējošajam ārstam (piemēram – tam jāatrodas pacienta medicīniskās dokumentācijas virspusē, lai personāls to nevarētu nepamanīt). Skotijā garīgās veselības aprūpes speciālistam (*Mental Health Officer*) vērtēšanas laikā, nosakot ārstēšanu bez pacienta piekrišanas, ir pienākums pajautāt pacientam, vai viņš ir izveidojis iepriekšēju

¹⁰¹ *Advance directives in practice, in Advance Directives in Mental Health, Theory, Practice and Ethics*, Jacqueline M. Atkinson, Jessica Kingsley Publishers, London and Philadelphia, 2007, 176. lpp.

¹⁰² Turpat, 466. lpp.

¹⁰³ Turpat, 130. lpp.

¹⁰⁴ Turpat, 466. lpp.

¹⁰⁵ *Mental Health Foundation* pētnieki ir atklājuši, ka pakalpojuma lietotāji netiek stimulēti sagatavot iepriekšējos paziņojumus, jo zina, ka gadījumā, ja patients tiks atzīts par bīstamu pats sev un viņam tiks piespriesta ārstēšana bez personas piekrišanas, viņu griba netiks ievērota (*Mental Health Foundation 2005, Advance Statements in Mental Health Practice –Lessons from Bradford*).

¹⁰⁶ *Advance directives in practice, in Advance Directives in Mental Health, Theory, Practice and Ethics*, Jacqueline M. Atkinson, Jessica Kingsley Publishers, London and Philadelphia, 2007, 157. lpp.

¹⁰⁷ Turpat, 137. lpp.

paziņojumu. Tāpēc ikvienam, kurš ārstē pacientu, saskaņā ar minēto likumu obligāta prasība ir ņemt vērā iepriekšēju paziņojumu. Tas attiecas ne tikai uz pacienta ārstējošo ārstu, bet arī uz Garīgās veselības tribunālu, kurš vērtē, vai pacientam ir jāpiemēro ārstēšana bez pacienta piekrišanas.¹⁰⁸

Latvijai pašlaik ir ar likumu noteikts pienākums ņemt vērā iepriekšējos paziņojumus gadījumos, ja pacients nevar izteikt savas vēlmes ārstniecības laikā, kā tas noteikts Eiropas Konvencijas par cilvēktiesībām un biomedicīnu 9. pantā¹⁰⁹. Turklāt iepriekšējo paziņojumu un/vai iepriekš paustās gribas atzīšanu valsts likumos paredz Konvencijas 12. panta ieviešana attiecībā uz rīcībspējas īstenošanu.¹¹⁰ Gadījumos, kas saistīti ar veselības aprūpi, pateicoties iepriekšējam paziņojumam/iepriekš paustajai gribai personām ar garīgiem traucējumiem būs noteikšana pār savu ārstēšanu, zaudējot rīcībspēju.

Ja iepriekš paustā griba tiek atzīta likumā, dokumenti, kurā tā tiek pausta, kļūst pietiekami oficiāli, lai tos uzskatītu par atbilstošiem paziņojumiem attiecībā uz pacientu patiesajām vēlmēm un lai tos savā ikdienas darbā ņemtu vērā garīgās veselības aprūpes speciālisti. Ja likumā paredz pienākumu apspriest iepriekšējus paziņojumus ar pacientiem, tas ir saskaņā ar pacienta izvēles un līdzdalības principu.

Pētījumi rāda, ka iepriekš paustā griba var palīdzēt uzlabot attiecības starp pacientiem un mediķiem, kā rezultātā tiek veicināta komunikācija un tiek panākts, ka norit veiksmīgāka informācijas apmaiņa un tiek pieņemtas reālas izvēles attiecībā uz vēlamo ārstēšanas veidu vai samazinātas ārstēšanas intensitātes izraisītājam iespējām un sekām.¹¹¹ Pieredze arī rāda, ka iepriekš paustā griba var samazināt ārstēšanas bez pacienta piekrišanas apmēru¹¹², veicināt diskusiju starp psihiatrijas pakalpojumu lietotājiem un mediķiem, tādējādi stiprinot pacientu-mediķu attiecības¹¹³, sniegt uzņemšanas nodaļās un slimnīcās strādājošajiem mediķiem noderīgu informāciju par to, kas un kāda rīcība attiecībā uz pacientu ir vai nav bijusi efektīva, un kādu ārstēšanās veidu pacients pieņems.¹¹⁴

Veidojot likumdošanu un politiku, būtisks būs jautājums par to, vai iepriekš paustās gribas dokuments ir juridisks vai klīnisks spriedums, kā arī par to, kāda ir saistība starp iepriekš pausto gribu un garīgās veselības aprūpes tiesisko regulējumu.¹¹⁵ Ideālā gadījumā iepriekš paustajai gribai, kurā pacients atsakās pieņemt garīgo traucējumu medicīnisko

¹⁰⁸ Turpat, 147. lpp.

¹⁰⁹ Latvija 2010. gada 25. februārī ratificēja Konvenciju par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā: Konvenciju par cilvēktiesībām un biomedicīnu un Konvencijas par cilvēktiesību un cieņas aizsardzību bioloģijā un medicīnā Papildprotokolu par cilvēku klonēšanas aizliegumu, http://conventions.coe.int/Treaty/EN/Archives/News/V3News_2010.asp.

¹¹⁰ 2010. gada 28. janvārī Latvija ratificēja ANO Konvenciju par personu ar invaliditāti tiesībām.

¹¹¹ Turpat, 187. lpp.

¹¹² Swanson, J. W., Swartz, M. S., Elbogen, E.B., et al. (2008), *Psychiatric advance directives and reduction of coercive crisis interventions*, *Journal of Mental Health*, 17, 255-267. lpp., 2008.

¹¹³ Turpat, 40. lpp.

¹¹⁴ Srebnik, D.S., & Russo, J., Sage, J., Peto, T. & Zick E., *Interest in psychiatric advance directives among high users of crisis services and hospitalization*, *Psychiatric services*, 54, 981-986. lpp, 2003.

¹¹⁵ *Advance directives in practice*, in *Advance Directives in Mental Health, Theory, Practice and Ethics*, Jacqueline M. Atkinson, Jessica Kingsley Publishers, London and Philadelphia, 2007, 469. lpp.

ārstēšanu, ir jābūt juridiski saistošai garīgās veselības speciālistiem tādās situācijās, kad netiek apšaubīts, ka viņi bija plānojuši šo dokumentu izmantot, neatkarīgi no tā, ka pacients ir pakļauts garīgās veselības likumdošanā paredzētajiem piespiedu līdzekļiem. Tā kā praksē iepriekš paustā griba pārsvarā tiek uzskatīta par klīnisku spriedumu, ir jāatrod viduspunkts starp automātisku piesaisti iepriekš paustajai gribai un konsultēšanos attiecībā uz to. Šī iemesla dēļ likumā ir jāparedz aizsardzības pasākumi. Sekojot Skotijas piemēram, garīgās veselības aprūpes speciālistiem ir jāpieprasa dokumentēt iepriekš paustās gribas neievērošanas iemeslus rakstiskā formātā.